

بررسی رتبه فرماندهی جعفر بن ابی طالب در جنگ مؤته

علی اکبر ذاکری^۱

چکیده

جنگ مؤته جزو غزوه‌هایی است که رسول خدا ﷺ برای آن سه فرمانده تعیین کرد. درباره فرمانده اول این نبرد اختلاف است. درحالی‌که قول مشهور و کتب اخبار و تاریخ اهل سنت اولین فرمانده این غزوه را زید بن حارثه می‌دانند، علمای شیعه، جعفر بن ابی طالب را اولین فرمانده معرفی کرده‌اند. پژوهش حاضر به روش توصیفی-تحلیلی دلایل موجود در هر دو نظر فوق، میزان قوت و ضعف ادله مشهور و همچنین نقش مسائل سیاسی در این مورد را بررسی نمود. نتایج بررسی‌ها نشان دهنده این است که جعفر بن ابی طالب اولین فرمانده غزوه مؤته بوده است. افزون بر اخبار کتب شیعه، بخشی از اخبار اهل سنت هم این نظر را تأیید می‌کند که جعفر بن ابی طالب فرمانده نخست این غزوه بوده است. همچنین اشعار شاعرانی مانند حسان بن ثابت، کعب بن مالک و شاعر حاضر در آن نبرد که بیش از ده خبر دیگر بر این دیدگاه گواهی می‌دهد. برخلاف اینکه تصور می‌شود ممکن است معرفی جعفر با عنوان فرمانده نخست در غزوه مؤته از جانب شیعیان، بیشتر جنبه کلامی دارد تا تاریخی، در پژوهش حاضر با استناد به منابع کلامی مشخص شد که گروهی از اهل سنت به این موضوع جنبه کلامی داده‌اند و امارت زید را بر جعفر که شخصیتی برتر از زید بود، دلیلی بر عقیده خود مبنی بر تقدیم مفضل بر فاضل می‌دانند.

واژگان کلیدی: جعفر بن ابی طالب، غزوه مؤته، زید بن حارثه، اولین فرمانده، عبدالله بن رواحه.

نوع مقاله: پژوهشی تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۱۲/۲۵ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۴/۱۶
۱. استادیار (بازنشسته) گروه سیره اهل بیت (ع)، پژوهشکده تاریخ و سیره اهل بیت (ع)، پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی، قم، ایران.

۱. مقدمه

جنگ مؤته یکی از جنگ‌های مهم پیامبر ﷺ با دشمنان اسلام بود که به علت کشته شدن نماینده رسول خدا ﷺ در بصری رخ داد. (ابن‌عبدالبر، ۱۴۱۲ هـ.ق، ۲۹۸۸) فرماندهان آن نبرد یکی پس از دیگر کشته شدند و مسلمانان شکست خوردند، ولی فداکاری فرماندهان و مسلمانان در این نبرد زیانزد شد و رسول خدا ﷺ از جایگاه بلند و عمیق آنان سخن گفت و برای مسلمانان و بازماندگان آنان افتخاری شد تا جایی که تعبیر طیار ذوالجناحین به جعفر داده شد و مدال افتخاری برای فرزندان وی بود. پرسش اصلی این است که چه کسی فرمانده نخست این نبرد بوده است؟ و چرا به این جنگ، غزوه اطلاق شده است؟ این نبرد سخت، دارای نکاتی اختلافی و پرسش‌برانگیز است که در پژوهش حاضر تلاش شده است به این دو پرسش پاسخ داده شود.

علمای شیعه، جعفر بن ابی‌طالب را نخستین فرمانده جنگ مؤته دانسته‌اند و دلائلی بر آن اقامه کرده‌اند، ولی مشهور اهل سنت وی را فرمانده بعد از زید بن حارثه دانسته‌اند. در پژوهش حاضر دلائل قول مشهور بررسی و نقد شد و این نظر که فقط شیعه معتقد به فرماندهی نخست جعفر نیست بلکه جمعی از اهل سنت نیز این نظر را بیان نموده‌اند. در موضوع و مسئله پژوهش حاضر مقاله علمی مستقلی دیده نشد، ولی این موضوع از قدیم در کتب مختلف مورد توجه قرار داشته است و محققان معاصر نیز آن را بررسی نموده (سبحانی، ۱۳۸۵، ۷۶۰، عاملی، ۱۳۸۵، ۳۱۷۱۹) و اخبار آن را متظافر دانسته‌اند (عاملی، ۱۳۸۵، ۳۱۷۱۹). نوآوری مقاله حاضر در ارائه اخبار و گزارش‌های بیشتری در تأیید نظر شیعه است که دیگران آن را نقل نکرده‌اند که این گزارش‌ها بیشتر از اهل سنت نقل شده است، در حالی که برخی محققان معاصر یک خبر را دو خبر دانسته‌اند. نکته دوم، نقد اخبار قول مشهور از نظر سند و محتواست که فقط در مقاله حاضر آمده است.

۲. علت جنگ مؤته

طبق آنچه مورخان نقل کرده‌اند، رسول خدا ﷺ حارث بن عمیر ازدی را در مقام نماینده خود به سوی پادشاه بصری فرستاد. وقتی وی به مؤته رسید شرحبیل بن عمرو غسانی که

از امیران قیصر بر شام بود (رک. ابن حجر، بی تا، ۵۱۷۷) از وی پرسید: «مقصودت کجاست؟ گفت: شام. گفت: شاید از فرستادگان محمد هستی! پاسخ داد: آری! شرحبیل وی را در بند و سپس شهید کرده. او تنها فرستاده پیامبر بود که کشته شد. این خبر به پیامبر ﷺ رسید و سپاهی را برای مقابله برای این جنایت به مؤته اعزام کرد؛ سپاه در جرف جمع شدند (ابن حجر، بی تا، ۵۱۷۷؛ ابن هشام، بی تا، ۳۷۳/۲، واقعی، ۱۴۰۹ هـ.ق، ۷۵۵/۲-۷۵۶).

۱-۲. رویارویی دو نیرو در جنگ مؤته

مسلمانان در جمادی الاولی سال هشتم هجرت برای جنگ مؤته اعزام شدند. (صالحی، ۱۴۱۴ هـ.ق، ۱۴۸/۶) چون جمعیت مسلمانان اعزامی در این نبرد، سه هزار نفر بود (واقعی، ۱۴۰۹ هـ.ق، ۱۷۵۶/۲؛ ابن اثیر، ۱۴۰۹، ۳۳۷/۳) به آن غزوه مؤته گفته‌اند؛ چراکه سربیه به جنگ‌هایی که نیروی اعزامی آن تا سقف چهارصد نفر بود، اطلاق می‌شد (فراهیدی، ۱۴۰۹ هـ.ق، ۲۸۸/۷؛ ابن اثیر مبارک، ۱۳۹۹ هـ.ق، ۳۶۳/۳). از آنجا که معمولاً غزوه به جنگ‌هایی اطلاق می‌شد که پیامبر ﷺ در آن حضور داشت، طبق نظری اطلاق غزوه به دلیل تهدید پیامبر ﷺ بود که در منطقه آنها می‌جنگید (بریک، ۱۴۲۴ هـ.ق، ص ۲۴۹)، اما درباره عدد نیروهای دشمن اختلاف است؛ تعداد آنها را از پنجاه هزار تن در سپاه شرحبیل گفته‌اند تا صد هزار نفر. اینان از نصاری تغلب بودند که از حاکم روم هم درخواست کمک کردند. درحالی که حاکم روم هم صد هزار نیرو تهیه و آماده کرده بود (قاضی عبدالجبار، بی تا، ۴۴۰/۲) آنان در بلقاء مستقر شدند (سبط، ۱۴۳۴ هـ.ق، ۳۹/۴).

اخبار نیروی‌های دشمن در محل معان که در سرزمین شام است به مسلمانان رسید. از این رو دو شب در آنجا توقف کردند (ابن حبان، ۱۳۹۵ هـ.ق، ۳۲/۳، طبرانی، بی تا، ۱۸۰/۱۳). این پرسش مطرح است که توقف آنها آیا برای کسب تکلیف از پیامبر ﷺ بوده است؟ که در نهایت نظر و تشویق عبدالله بن رواحه ادامه حرکت را روا دانستند (میمنی، ۱۴۲۱ هـ.ق، ۱۵۸/۶، سبط، ۱۴۳۴ هـ.ق، ۴۰/۴). وقتی مسلمانان و نیروهای دشمن در برابر یکدیگر قرار گرفتند در میمنه سپاه اسلام قطبة بن قتاده غدیری و در میسر سپاه عبادة بن مالک انصاری و در قلب سپاه هم زید، جعفر و ابن رواحه قرار داشتند. (سبط، ۱۴۳۴ هـ.ق، ۳۹/۴). طبق نقل مشهور که ابن اسحاق (م ۱۵۱) نقل کرده است هنگام رویارویی مسلمانان با نیروهای دشمن، زید بن حارثه پرچم را به دست گرفت و جنگید و با نیزه‌های دشمن به شهادت رسید. سپس جعفر بن ابی طالب پرچم را

به دست گرفت و اسب خود را پی کرد و با درگیری شدید دو دستش قطع شد و پیامبر (ص) او را ذوالجناحین خواند که در بهشت پرواز می کند و طیار نامید (ر.ک.، مجلسی، ۱۴۳ هـ.ق، ۵۸/۳۳، ابن عبد البر، ۱۴۱۲ هـ.ق، ۲۴۲/۱، احمد حنبل، ۱۴۲۱ هـ.ق، ۲۶۲/۳، حاشیه). حسان بن ثابت در شعر خود از واژه ذوالجناحین در وصف جعفر بن ابی طالب استفاده کرده است (ابن هشام، بی تا، ۲۸۴/۲).

۳. فرمانده نخست جنگ مؤته

در اینکه فرمانده اصلی نبرد مؤته چه کسی بوده است، دو نظر است. نظر مشهور اهل سنت این است که فرمانده اولیه این نبرد زید بن حارثه، بعد جعفر بن ابی طالب و سپس عبدالله بن رواحه و بعد از وی خالد بن ولید بود که نیروها را جمع و صحنه را ترک کرد. (ذهبی، ۱۴۱۳ هـ.ق، ۴۸۵/۲، امین، ۱۴۰۳ هـ.ق، ۲۷۲/۱) قول دوم، مربوط به فرماندهی اولیه جعفر بن ابی طالب است که جمعی از محققان شیعه بیان کرده اند. افرادی مانند محسن امین (م ۱۳۷۱ هـ.ق)، استاد جعفر سبحانی، سید جعفر مرتضی عاملی (م ۱۴۴۱) این قول را بیان کرده اند. از اخبار و گزارش هایی که در کتب تاریخی و حدیثی اهل سنت آمده، این مطلب استفاده می شود.

۳-۱. بحث فرماندهی؛ کلامی یا تاریخی

بر خلاف اینکه گفته شده است که علمای شیعه به دلیل موقعیت و جایگاه جعفر بن ابی طالب نزد پیامبر (ص)، موضوع فرماندهی جنگ مؤته توسط جعفر را با نگاه کلامی بیان کرده اند و وی را اولین فرمانده این جنگ معرفی می کنند، به نظر می رسد بیان این موضوع با نگاه کلامی بیشتر از طرف اهل سنت است. معتزله بغداد معتقدند با اینکه علی (ع) برتر است، ولی خداوند ابوبکر مفضل را بر وی مقدم داشته است. ابن ابی الحدید به این نکته اشاره می کند: «قدم المفضل علی الأفضل» (ابن ابی الحدید، ۱۴۰۴ هـ.ق، ۳/۱). اکبر ناشی (م ۲۹۳ هـ.ق) یکی از ادله امامت مفضل را فرماندهی زید بن حارثه بر جعفر دانسته است و می نویسد: «کسانی از معتزله که قائل به امامت مفضل هستند، تصور می کنند که پیامبر (ص) مفضل را بر فاضل در سپاه و سربها مقدم می داشت. مانند فرماندهی عمرو عاص در سپاهی که ابوبکر و عمر در آن بودند و فرماندهی زید بر جعفر» (ناشی، اکبر، ۱۳۸۶، ص ۲۶).

شیخ طوسی (م ۴۶۰ هـ.ق) این استدلال را نقد و در افضلیت برخی تردید می کند و می گوید:

«ممکن است افرادی در جنگ بر دیگران برتر باشند و در مورد جریان زید و جعفر هم این گونه است» و می‌افزاید: «روایات در این باره مختلف است. طبق اخباری، جعفر فرمانده نخست بوده و دلیل آن هم اشعار حسان بن ثابت است» (طوسی، ۱۳۸۲/۱، ۲۳۷).

اما از بعد تاریخی که مقدم بر مسئله کلامی است، چند نکته قابل توجه است؛ یکی جنبه سیاسی که افرادی با خاندان ابی طالب مخالف بودند و ممکن است برخی گزارش‌ها در تقدیم زید بر جعفر بن ابی طالب ناشی از این موضوع باشد. نکته دیگر اینکه اخبار تاریخی در این باره یک‌دست نیست. گاهی از یک نفر دو خبر متضاد نقل شده است که نشان می‌دهد مسائل سیاسی و عقیدتی در این تقدیم و تأخیر نقش داشته است.

۳-۲. قول اول: فرماندهی زید بن حارثه در جنگ مؤته

قول مشهور این است که پیامبر ﷺ زید بن حارثه را به عنوان فرمانده انتخاب کرد و فرمود: «اگر کشته شد جعفر و اگر جعفر کشته شد، عبدالله بن رواحه. اگر وی کشته شد، هر کس را که انتخاب کردید» (ابن هشام، بی‌تا، ۳/۳۷۳).

۳-۲-۱. روایت عروة بن زبیر درباره فرماندهی جنگ مؤته

ابن اسحاق و ابن هشام (م ۲۱۳ هـ یا ۲۱۸ هـ) خبری را به نقل از محمد بن جعفر از عروة بن زبیر (م ۲۳ هـ یا ۲۹ هـ و فوت ۹۲ هـ یا ۱۰۸ هـ) نقل می‌کنند، که رسول خدا ﷺ در جمادی الاولی سال هشتم هجری جمعی را فرستاد و فرمانده آنان را زید بن حارثه قرار داد و فرمود: «اگر زید کشته شد پس جعفر بن ابی طالب فرمانده است و اگر جعفر آسیب دید، عبدالله بن رواحه فرمانده است» (ابن هشام، بی‌تا، ۳/۳۷۳، واقدی، ۱۴۰۹ هـ، ۲/۷۵۵-۷۵۶). طبق این نقل فرمانده نخست جنگ مؤته زید بن حارثه است. دیگران این خبر را از وی نقل کرده‌اند.

اول، نقد و بررسی روایت عروة بن زبیر درباره فرماندهی جنگ مؤته

این خبر از چند نظر قابل نقد است. از بعد سیاسی اگر ابن اسحاق را در این نقلش صادق بدانیم، باید توجه کرد که وی جریان غدیر خم را در کتاب سیره خود نقل نکرده است؛ زیرا آن کتاب را به دستور منصور برای فرزند وی، مهدی عباسی، نوشت (ابن اسحاق، ۱۳۹۸ هـ، مقدمه محقق، ص ۱۳) و نقل غدیر باعث نفی مشروعیت حکومت بنی عباس می‌شده است. ممکن است در اینجا هم نوعی تصرف رخ داده باشد؛ زیرا در قیام محمد بن عبدالله علیه منصور

در سال ۱۴۵ هـ.ق، یکی از نوادگان جعفر طیار به نام محمد بن حسن بن معاویه بن عبدالله بن جعفر شرکت و به عنوان امیر مکه از جانب محمد انتخاب شد و بعد به قیام ابراهیم پیوست (ابن خلدون، ۱۴۸ هـ.ق، ۲۴۱/۳). ابن اسحاق این خبر را بر دیگر اخبار ترجیح داده که باعث ناراحتی منصور نشود و به فرماندهی اولیه جعفر در مؤته اشاره نشود.

افزون بر این، درباره این خبر چند نکته قابل توجه است:

الف) راوی خبر عروۀ بن زبیر است. در تمام نقل ها، عروۀ بن زبیر خبر را به طور مستقیم و بدون واسطه از پیامبر ﷺ آورده است. (ر.ک.، عسفری، ۱۴۱۵ هـ.ق، ص ۸۶؛ طبرانی، بی تا، ۸۴/۵؛ طبرانی، بی تا، ۱۷۹/۳؛ طبرانی، بی تا، ۳۷۷/۱۴؛ ابونعیم، ۱۴۱۹ هـ.ق، ۱۱۳۹/۳؛ ابونعیم، ۱۴۰۹ هـ.ق، ۱۱۹/۱؛ بیهقی، ۱۴۰۸ هـ.ق، ۳۶۳/۴؛ ابن عساکر، ۱۴۱۵ هـ.ق، ۶/۲، به نقل از بیهقی؛ ابن اثیر، ۱۴۰۹، ۱۱۳۲/۳؛ ابن سید، ۱۴۱۴ هـ.ق، ۱۹۶/۲ و) در حالی که تولد عروۀ بن زبیر را در دوران خلافت عمر و یا عثمان دانسته اند (ابن حجر، ۱۳۲۵ هـ.ق، ۱۸۴/۷). بدیهی است که این خبر مرسل است و اعتبار ندارد. جالب است خلیفه بن خیاط، فرماندهان جنگ مؤته را به این ترتیب نقل کرده است: «... أُصِيبَ فِيهَا جَعْفَرُ بْنُ أَبِي طَالِبٍ وَزَيْدُ بْنُ حَارِثَةَ؛ در سال هشتم واقعه مؤته بود که در آن جعفر بن ابی طالب، زید بن حارثه و عبدالله بن رواحه به شهادت رسیدند» (عسفری، ۱۴۱۵ هـ.ق، ص ۸۶). بعد از آن، خبر ابن اسحاق از محمد بن جعفر بن زبیر از عروۀ بن زبیر را که هر دو از زیریان هستند نقل کرده است که نشان می دهد ایشان قائل به فرماندهی جعفر است. ب) باتوجه به اینکه عروۀ بن زبیر بعد از پیامبر ﷺ و بیست سال بعد از برادرش، عبدالله، یعنی در سال ۲۰ هجری و به نقلی شش سال بعد از خلافت عثمان به دنیا آمده است (ابن حجر، ۱۳۲۵ هـ.ق، ۱۸۴/۷) و حداقل پانزده سال باید بگذرد که صلاحیت نقل دقیق خبر را داشته باشد، ممکن است در این نقل، دقت کافی نداشته است؛ زیرا روایات دیگری از پیامبر ﷺ با واسطه از عایشه، ابوهزیره و دیگران است. بنابراین، خبر عروۀ بن زبیر مرسل است و برخی بر ارسال و ضعف آن تصریح کرده اند: «أوردها الطبري بإسناده السابق من مرسل عروۀ ولم نجد ما يقويه فهو ضعيف» (طبری، ۱۴۲۸ هـ.ق، ۱۹۷/۷). هیشمی در پایان خبری مشابه از وی می نویسد: «راویان خبر تا عروۀ ثقة هستند» (هیشمی، ۱۴۱۴ هـ.ق، ۱۵۷/۶) و درباره شخص وی اظهار نظر نمی کند.

ج) بعید نیست کینه عروۀ بن زبیر از امام علی (ع) و خاندان ابوطالب، او را واداشته است که در نقل ترتیب فرماندهان، تصرف کرده باشد. وقتی امام سجاد (ع) مشاهده کرد که

عروة بن زبیر از حضرت علی علیه السلام بدگویی می‌کند به او اعتراض کرد (ابن ابی الحدید، ۱۴۴ هـ.ق، ۱۰۲/۴). متأسفانه نقش زبیریان در تنقیص علویان قابل توجه و بررسی است.

۳-۲-۲. روایت عمر بن حکم درباره فرماندهی جنگ مؤته

واقدی (م ۲۰۷ هـ.ق) روایت مشهور را که شرحبیل، فرستاده پیامبر صلی الله علیه و آله را به شهادت رساند از ربیعۀ بن عثمان از عمر بن حکم چنین نقل می‌کند که پیامبر صلی الله علیه و آله حارث را اعزام کرد و شرحبیل او را به شهادت رساند. سپس جریان جنگ را نقل می‌کند که فرمانده آن زید بوده است: «عمر بن الحکم قال: بعث رسول الله صلی الله علیه و آله» (واقدی، ۱۴۰ هـ.ق، ۷۵۵/۲). این خبر گرچه مشهور است، ولی باید توجه داشته که ربیعۀ بن عثمان در سال ۱۵۴ هـ.ق درگذشته و برخی وی را منکر الحدیث دانسته‌اند (ابن حجر، ۱۳۲۵ هـ.ق، ۲۶۰/۳) و عمر بن حکم هم در سال ۱۱۷ هـ.ق در سن ۸۰ سالگی فوت کرده است (ابن حجر، ۱۳۲۵ هـ.ق، ۴۲۶/۷). در نتیجه، این خبر مرسل می‌شود و امکان تغییر در گزارش وجود دارد.

۳-۲-۳. روایت زید درباره فرماندهی جنگ مؤته

ابن اسحاق از عبدالله بن بکیر از زید بن ارقم نقل کرده است که اولین شهید در معرکه زید است. (ابوالفرج، ۱۴۱۹ هـ.ق، ص ۳۰) این خبر را ابوالفرج از طبری نقل کرده است. در کتاب تاریخ طبری که محققان سوری آن را نگاشته‌اند خبر با این سند، در قسمت اخبار ضعیف معرفی شده است (طبری، ۱۴۲۸ هـ.ق، ۱۹۷/۷-۱۹۸).

۳-۲-۴. خبر ابوقتاده درباره فرماندهی جنگ مؤته

این خبر با اختلاف در اول سند، تا خالد بن سمیر (شمیر) از سلیمان بن حرب از اسود بن شیبان از خالد از عبدالله بن رباح انصاری از ابوقتاده انصاری در کتب مختلف آمده است که پیامبر صلی الله علیه و آله جیش الامراء را برای جنگ مؤته آماده کرد و فرمود: «زید بن حارثه اگر کشته شد، فرمانده شما جعفر بن ابی طالب است...» و ادامه خبر به بازگویی خبر شهادت فرماندهان جنگ در مدینه اختصاص دارد (ابن ابی شیبه، ۱۴۰ هـ.ق، ۴۱۲/۷). به دلیل تجلیل نقل شده درباره خالد بن ولید، این خبر را محدثان اهل سنت نقل کرده‌اند (ر.ک.، احمد حنبل، ۱۴۲۱ هـ.ق، ۲۴۶/۳۷). ابن سعد، ۱۴۲۱ هـ.ق، ۴۴/۳، نسائی، ۱۴۲۱ هـ.ق، ۳۴۸/۷، طبری، ۱۳۸۷ هـ.ق، ۴۰/۳، طحاوی، ۱۳۸۷ هـ.ق، ۱۶۶/۱۳، بیهقی، ۱۴۰۸ هـ.ق،

۱۳۶۷/۴، ابونعیم، ۱۳۰۹ هـ.ق، ۱۶/۹، هبشی، ۱۴۱۴ هـ.ق، ۱۵۶/۶، ...).

این، فقط یکی از دو خبر محور اصلی در این جریان است، ولی جالب است که این خبر مورد نقد قرار گرفته است.

اول، نقد و بررسی اخبار ابوقتاده درباره فرماندهی جنگ مؤته

محقق مسند، احمد حنبل، در توضیح این خبر در پاورقی این کتاب آورده است که خالد بن سمیر را گرچه برخی توثیق کرده‌اند، خبر را از صحت خارج کرده است. (احمد حنبل، ۱۴۲۱ هـ.ق، ۲۴۵/۳۷-۲۴۶) هیثمی بعد از نقل آن، گوید: «راویان آن صحیح است، به جز خالد بن سمیر که او ثقه است» (هیثمی، ۱۴۱۴ هـ.ق، ۱۵۶/۶).

ابن عبدالبر با توجه به همین خبر، به تضعیف گزارش خالد بن سمیر و تناقض آن اشاره کرده است (ابن عبدالبر، ۱۴۳۹/۳، ۶۱۲/۳) و این حجر تصریح می‌کند که او اندکی در الفاظ نقل شده، دچار توهّم شده است (ابن حجر، ۱۴۰۶ هـ.ق، ص ۱۸۸)، به نظر می‌رسد نقل کنونی حدیث نسبت به نقل گذشته آن تغییر کرده است؛ زیرا در نقل ابن حجر آمده است: «کنا فی جیش الامراء» و این درست نیست؛ زیرا امکان ندارد ابوقتاده هم در سپاه مؤته باشد و هم در مدینه و از قول پیامبر ﷺ در هنگام جنگ، گزارش درگیری را بدهد. تعبیر «کنا» در متون موجود نیست و پیامبر ﷺ در آن حاضر نبوده است (ابن حجر، ۱۳۲۵ هـ.ق، ۹۷/۳).

اگر در اخبار خالد دقت شود مشخص می‌شود که او دارای عقاید خاص است و نقلش قابل اعتماد نیست؛ زیرا او در همین روایت نقل می‌کند که جعفر به فرماندهی زید بن حارثه معترض بوده است. جعفر که جزو عاشقان و دوستداران پیامبر ﷺ بوده است چگونه به چنین تصمیمی (طبق این نقل) اعتراض می‌کند. ظاهراً با این قسمت تلاش شده است امارت زید را تثبیت کند و به تنقیص جعفر بپردازد. همچنین خالد بن سمیر از مختار به زشتی یاد می‌کند که گرایش وی را نشان می‌دهد (ابن سعد، ۱۴۲۱ هـ.ق، ۱۶۷/۷).

در کتب اهل سنت تلاش شده است که اطلاق سیف الله به خالد را مرتبط با سخن پیامبر ﷺ در این نبرد بدانند. قابل توجه است که تعبیر سیف الله به خالد را در جای دیگری که خالد کاری غیر مناسب انجام داده است از قول پیامبر ﷺ بیان می‌کنند و خالد را که در همین نبرد (جنگ مؤته) فرار کرده است، سیف الله معرفی کرده‌اند که در ادامه همین حدیث آمده است: «فیومئذ شی خالد سیف الله» (ابن سعد، ۱۴۲۱ هـ.ق، ۲۹/۵)، در حالی که ابن اسحاق

نقل کرده وقتی آنان به مدینه آمدند و پیامبر ﷺ آنها را دید مسلمانان در مدینه به جانب آنان که فرار کرده بودند، خاک می ریختند و سلمه بن هشام از ترس ملامت مردم از خانه خارج نمی شد (ر.ک.، واقعی، ۱۴۹۰ ه.ق، ۷۶۵/۲). البته پیامبر ﷺ سعی کرد آنان مورد ملامت قرار نگیرند (ر.ک.، ابن شهر آشوب، ۱۳۷۹، ۲۶/۱). عجیب تر این است که در جریان کشتن افراد قبیله بنی جذیمه که پیامبر ﷺ از رفتار وی برائت جست و دیه آنها را پرداخت، تعبیر سیف الله را در باره خالد از قول پیامبر ﷺ نقل کرده اند (بلاذری، ۱۴۱۷ ه.ق، ۴۹۰/۱) که نشانه تصرف در خبر است. بنابراین، خبر طبق نظر اهل سنت صحیح نیست.

۳-۲-۵. روایت عبدالله بن جعفر درباره فرماندهی جنگ مؤته

احمد حنبل از محمد بن ابی یعقوب از حسن بن سعد از عبدالله بن جعفر نقل کرده است که رسول خدا ﷺ سپاهی را فرستاد و بر آن زید بن حارثه را گمارد و فرمود: «اگر زید کشته شود یا به شهادت برسد، امیر شما جعفر است. اگر جعفر کشته یا شهید شود، امیر شما عبدالله بن رواحه است» (احمد حنبل، ۱۴۲۱ ه.ق، ۲۷۸/۳، ابن سعد، ۱۴۲۱ ه.ق، ۳۲/۴). طبق این خبر، پسر جعفر، خود اقرار به فرماندهی زید دارد. طبق ملاک مسلم نیشابوری، سند این خبر را صحیح دانسته اند (احمد حنبل، ۱۴۲۱ ه.ق، ۲۷۸/۳، حاشیه).

اول، نقد و بررسی گزارش عبدالله بن جعفر درباره فرماندهی جنگ مؤته

این خبر مانند برخی اخبار گذشته دارای اشکال است. اول اینکه تعبیر کشته شود یا شهید شود نشانه عدم دقت و ضبط راوی است که ممکن است در گزارش فرمانده نخست هم دقت کافی نداشته است. دوم اینکه طبق خبر دیگری از عبدالله بن جعفر، فرمانده نخست جنگ مؤته جعفر معرفی شده است. این خبر را بزار با همین سند نقل کرده است که ابی از محمد بن عبدالله بن ابی یعقوب از حسن بن سعد از عبدالله بن جعفر نقل می کند که پیامبر ﷺ یاد سپاه امراء کرد و فرمود: «پرچم را جعفر به دست گرفت و به شهادت رسید (اصیب)، بعد زید بن حارثه سپس عبدالله بن رواحه شهید شد. آنگاه شمشیری از شمشیرهای خدا، خالد بن ولید، آن را گرفت». بزار می افزاید: «این سخن را (راجع به خالد) نمی دانیم از پیامبر ﷺ روایت کرده باشد جز عبدالله بن جعفر» (بزار، ۱۴۰۹ ه.ق، ۲۱۶/۶). نکته ای که در این دو نقل مشترک است راویان و ناقل از فرزند جعفر، حسن بن سعید است.

سوم اینکه، در خبری دیگر با همین سند از تعبیر قتل جعفر و اصحابه (ابونعیم، ۱۴۱۹ هـ.ق، ۱۷۲/۱، طرابلسی، ۱۴۱۹ هـ.ق، ۲۸۷/۲) استفاده شده که از فرماندهی جعفر و محور بودن وی در این نبرد حکایت دارد. چهارم اینکه، در این دو خبر باز هم خالد بن ولید که صحنه را ترک کرده سیف الله معرفی شده است (احمد حنبل، ۱۴۲۱ هـ.ق، ۲۴۶/۳۷، ابن ابی عاصم، ۱۴۱۱ هـ.ق، ۲۵/۲) که به نظر می‌رسد جمعی تلاش کرده‌اند وی را از کارهای خلافتی که در زمان ابوبکر انجام داده است، تبرئه کنند. در دو مورد که عملکرد خالد بن ولید اشکال داشته راویان آورده‌اند که پیامبر ﷺ او را سیف الله نامیده است؛ یکی در همین جریان و دیگر در جریان کشتن مردم بنی جذیمه (بلاذری، ۱۴۱۷ هـ.ق، ۲۸۲/۱) که پیامبر ﷺ از عملکرد وی برائت جست (ر.ک.، واقدی، ۱۴۰۹ هـ.ق، ۸۸۷/۳، عبدالرزاق، بی تا، ۲۲۱/۵، ابن هشام، بی تا، ۴۲۹/۲، ابن سعد، ۱۴۲۱ هـ.ق، ۱۳۷/۲) و سه بار فرمود: «بار الها! من به سویت برائت می‌جویم از آنچه خالد بن ولید انجام داده است» (ابن هشام، بی تا، ۴۳۰/۲). این شواهد نشانه تصرف در این خبر است.

۳-۲-۶. خبر عبدالله بن عمر درباره فرماندهی جنگ مؤته

در صحیح بخاری از عبدالله بن سعد از نافع از عبدالله بن عمر نقل کرده است که رسول خدا ﷺ در غزوه مؤته زید بن حارثه را فرماندهی داد و افزود اگر وی کشته شود فرمانده جعفر است. (بخاری، ۱۴۵۷ هـ.ق، ۱۵۵۴/۴) عبدالله بن عمر گوید: «من در آن جنگ بودم و بر بدن جعفر بیش از ۹۰ زخم شمردیم» (بخاری، ۱۴۵۷ هـ.ق، ۱۵۵۴/۴) وی خود در جنگ مؤته حاضر بوده است (ابن سعد، ۱۴۲۱ هـ.ق، ۳۵/۴).

اول، بررسی خبر عبدالله بن عمر درباره فرماندهی جنگ مؤته

در این روایت ابن عمر گوید ما در جسد جعفر بیش از نود و چند زخم شمشیر و تیر دیدیم. (بخاری، ۱۴۵۷ هـ.ق، ۱۵۵۴/۴)، اما در نقل دیگری این مطلب با تردید آمده است که «وجد او وجدنا» (ابن سعد، ۱۴۲۱ هـ.ق، ۳۵/۴)؛ یعنی ابن عمر به عنوان ناقل است نه حاضر در جبهه نبرد که در این خبر بالصراحه از تعداد زخم‌های جعفر که شمرده شده، سخن می‌گوید. شاید این مطلب چندان مهم نباشد اما نشان می‌دهد که ناقلان خبر دقت کافی نداشته‌اند و امکان دخل و تصرف در خبر وجود دارد. در خبری، عبدالله مدعی پنجاه زخم است (ر.ک.، بخاری، ۱۴۵۷ هـ.ق، ۱۵۵۳/۴). افزون بر این، در سند این خبر، مغیره بن عبدالرحمن قرار دارد که ابوداود (ر.ک.، ذهبی،

۱۴۱۳ هـ.ق.، ۴۱۱/۱۳) و جمعی دیگر او را ضعیف دانسته‌اند (ر.ک.، احمد حنبل، ۱۴۲۱ هـ.ق.، ۲۳۹/۱۵) و ابن حبان از خطای وی سخن گفته است (ابن حبان، ۱۳۹۵ هـ.ق.، ۴۶۷/۷).

۷-۲-۳. خبر عبدالله بن عباس درباره فرماندهی جنگ مؤته

هیثمی نقل کرده که ابن عباس گوید: «رسول خدا ﷺ جمعی را به مؤته فرستاد و زید را بر آنان قرار داد و اگر کشته شود جعفر، بعد می‌افزاید: «این خبر را احمد حنبل ذیل خبر مفصلی آورده که در سند آن حجاج بن ارطاط است که مدلس است و بقیه رجالش صحیح است» (هیثمی، ۱۴۱۴ هـ.ق.، ۱۵۶/۶). طبق این نظر، در صحت خبر تردید است. همو در کتاب دیگرش خبر مشابهی را از عبدالله بن عباس آورده است (هیثمی، ۱۴۲۱ هـ.ق.، ۵۰/۳). به نظر می‌رسد در سند این خبر حجاج ذکر نشده و جا افتاده است؛ زیرا این خبر در المصنف به نقل از حجاج از حکم از مقسم از ابن عباس آمده است (ابن ابی شیبه، ۱۴۰۹ هـ.ق.، ۴۱۲/۷). بنابراین، سندش معتبر نیست و دیگران نیز به ضعف خبر و تدلیس حجاج اشاره کرده‌اند (احمد، ۱۴۲۱ هـ.ق.، ۱۶۲/۴).

بنابراین، اخباری که بر قول مشهور استناد می‌شود یا مرسل است یا ضعیف و راوی مدلس دارد و یا خبر مخالف از همان راوی دارد که صحت این اخبار را از بین می‌برد.

۳-۳. قول دوم: جعفر، فرمانده نخست سپاه مسلمانان در جنگ مؤته

جمعی جعفر را فرمانده اول سپاه می‌دانند که اول او به شهادت رسید. برای این نظر دلائلی ارائه شده است که در دو بخش بیان می‌شود. بخش اول، نظر علمای شیعه است که ممکن است آنان به دلائلی از کتب عامه استناد کرده باشند و بخش دوم، نظر علمای اهل سنت و دلائل و شواهدی است که می‌توان بر این مطلب از منابع آنها اقامه کرد.

۱-۳-۳. دیدگاه علمای شیعه درباره فرماندهی جعفر در جنگ مؤته

علمای شیعه مطرح کرده‌اند که جعفر فرمانده اول در جنگ مؤته بوده است و بر آن دلائل و شواهدی نقل کرده‌اند. اولین گزارش در این باره در کتاب سلیم بن قیس (م ۷۶ هـ.ق) آمده است (هلائی، ۱۴۰۵ هـ.ق.، ۸۴۴/۲). صدوق (م ۲۸۱ هـ.ق) از شهادت زید بن حارثه با جعفر سخن می‌گوید که نشانه امارت جعفر است (صدوق، ۱۴۰۳ هـ.ق.، ص ۷۱). کراجکی (م ۴۴۹ هـ.ق) نیز خبری نقل می‌کند که اول، جعفر شهید شد بعد زید بن حارثه (کراجکی، ۱۴۲۱ هـ.ق.، ص ۱۳۶). شیخ طوسی (م ۴۶۰ هـ.ق) دلیل

امارت جعفر را اشعار حسان بن ثابت می‌داند (طوسی، ۱۳۸۲، ۲۳۷/۱)، عمادالدین طبری (قرن هفتم) در دو جای کتاب خود به این مطلب تصریح نموده است (طبری عمادالدین، ۱۳۸۳، ص ۱۲۷ و ۳۹۹). مجلسی هم بر این نظر است (مجلسی، ۱۳۸۴، ۱۱۵۶/۴)، برخی علمای معاصر شیعه نیز این مطلب را بیان کرده‌اند (ر.ک.، سپهر، ۱۳۸۰، ۱۲۴۴/۳، قمی، ۱۳۷۹، ۱۲۴/۱، جنوش، ۱۴۲۳ ه.ق، ص ۱۰۵).

۳-۲. ادله علمای شیعه درباره فرماندهی جعفر در جنگ مؤته

علمای شیعه معتقد که در جنگ مؤته اولین فرمانده جعفر و سپس زید بوده است و این نظریه براساس مسائل کلامی بلکه براساس اخبار و ادله تاریخی است. البته مقام و موقعیت جعفر نزد پیامبر (ص) را هم یکی از دلایل خود آورده‌اند. مرحوم امین (م ۱۳۷۱ ه.ق) شش دلیل بر این نظر اقامه کرده است (ر.ک.، امین، ۱۴۰۳ ه.ق، ۱۳۴/۴). شرف‌الدین (م ۱۳۷۷ ه.ق) اخبار آن را متظافر می‌داند (شرف‌الدین، ۱۴۰۴ ه.ق، ص ۲۶). جعفر سبحانی (معاصر) نیز چندین دلیل بر این مطلب اقامه و شواهدی در تأیید آن آورده است (ر.ک.، سبحانی، ۱۳۸۵، ص ۷۷۰)، عاملی نیز دلایلی را ذکر کرده است (م ۱۴۴۱ ه.ق) که در ادامه مجموعه ادله بیان می‌شود.

اول، اخبار شیعه درباره فرمانده اول بودن جعفر در جنگ مؤته

در کتب شیعه اخباری نقل شده که حکایت از فرمانده اول بودن جعفر در جنگ مؤته دارد.

الف، روایت سلیم بن قیس درباره فرمانده اول بودن جعفر در جنگ مؤته

در کتاب سلیم بن قیس از یاران امام علی (ع)، در گفت‌وگوی معاویه با امام حسن (ع) و امام حسین (ع) و عبدالله بن جعفر و عبدالله بن عباس، ابن عباس به بیان فضائل اهل بیت (ع) می‌پردازد و در ضمن خطاب به معاویه می‌گوید: «حِينَ بَعَثَ إِلَى مُؤْتَةِ أَمْرَ عَلَيْهِمُ جَعْفَرُ بْنُ أَبِي طَالِبٍ. ثُمَّ قَالَ: إِنَّ هَٰلَكَ جَعْفَرُ بْنُ أَبِي طَالِبٍ فَرَزْدُ بْنُ حَارِثَةَ؛ أَيُّ مَعَاوِيَةَ! أَيَا نَمِي دَانِي كَه رَسُولِ خَدَائِكَ هُنْكَامِي كَه جَمْعِي رَا بَه مُؤْتَه فَرَسْتَاد جَعْفَر رَا بَرِ آنَانِ امِيرِ قَرَار داد. سپس فرمود: اگر جعفر بن ابی طالب شهید شود پس زید بن حارثه فرمانده است» (هلائی، ۱۴۰۵ ه.ق، ۸۴۴/۲). این خبر در کتاب /احتجاج از سلیم با عبارتی متفاوت نقل شده است (طبرسی، ۱۴۰۳ ه.ق، ۲۸۷/۲). حلی (حلی، ۱۴۰۸ ه.ق، ص ۴۹)، حرعاملی (حرعاملی، ۱۴۲۵ ه.ق، ۱۸۷/۲) و مجلسی هم آن را نقل کرده‌اند (مجلسی، ۱۴۰۳ ه.ق، ۲۶۹/۳۳، مجلسی، ۱۴۰۳ ه.ق، ۹۷/۴۴).

ب) روایت ابان بن عثمان درباره فرمانده اول بودن جعفر در جنگ مؤته

فضل طبرسی (م ۵۴۸ هـ) بعد از نقل قول مشهور می نویسد: «ابان بن عثمان از امام صادق علیه السلام آورده: آنکه استعمل علیهم جعفر را، فإن قتل فزید...؛ پیامبر صلی الله علیه و آله بر سپاه مؤته، جعفر را گمارد و اگر به شهادت برسد زید و اگر او شهید شد این رواحه فرمانده است». (طبرسی، ۱۴۱۷ هـ.ق، ۲/۱۲۳)

ابن شهر آشوب (م ۵۸۸ هـ) این خبر را آورده (ابن شهر آشوب، ۱۳۷۹، ۲/۵۵۸) و گزارشی از اخبار دیگر نداده است. دیگران نیز این خبر را نقل و بر آن استدلال کرده اند (مجلسی، ۱۴۰۳ هـ.ق، ۲۱/۵۵؛ امین، ۱۴۰۳ هـ.ق، ۱/۲۷۳؛ عاملی، ۱۳۸۵، ۳/۱۷۱). در خبری دیگر که امام صادق علیه السلام خبر شهادت آنان را می دهد اول نام جعفر و بعد زید را بیان می کند (صدوق، ۱۳۶۴ هـ.ق، ۱/۱۷۷؛ حر عاملی، ۱۴۰۹ هـ.ق، ۳/۲۸) که دلیلی دیگر بر این خبر است.

ج) روایت انس بن مالک درباره فرمانده اول بودن جعفر در جنگ مؤته

انس بن مالک وقتی که جریان شهادت فرماندهان مؤته را از قول پیامبر صلی الله علیه و آله در مدینه گزارش می داده اول از شهادت جعفر یاد می کند و بعد زید: «أَخَذَ الرَّايَّةَ جَعْفَرٌ، فَقُتِلَ، ثُمَّ أَخَذَهَا زَيْدُ بْنُ حَارِثَةَ فَقُتِلَ...». (قاضی نعمان، ۱۴۰۹ هـ.ق، ۳/۲۰۶) قاضی نعمان (م ۳۶۳ هـ) این خبر را در کتاب دیگرش هم آورده و مستندش اشعار حسان بن ثابت و کعب بن مالک هم هست و می افزاید: «به همین ترتیب پیامبر صلی الله علیه و آله آنان را تعیین کرد» (قاضی نعمان، ۱۴۲۳ هـ.ق، ص ۱۳۹) که اشاره به روایت انس بن مالک دارد. می توان گفت این خبر تأیید می کند خبری که ابن سعد از انس بن مالک نقل کرده که خبر مرگ جعفر و زید را پیامبر صلی الله علیه و آله قبل از اینکه خبرش به ایشان در مدینه برسد، بیان کرد در حالی که از دو چشمش اشک می بارید (ابن سعد، ۱۴۲۱ هـ.ق، ۴/۳۶) مشابه خبر ابن سعد را بخاری آورده است: «كَتَبَ جَعْفَرًا وَزَيْدًا...» (ر.ک.، بخاری، ۱۴۰۷ هـ.ق، ۳/۱۳۲۸). مجلسی هم این خبر را نقل کرده است (مجلسی، ۱۴۰۳ هـ.ق، ۲۱/۵۶). شبر هم به این خبر که می گوید: «پیامبر از شهادت جعفر و زید و عبدالله خبر داده نظر دارد (شبر، ۱۴۲۴ هـ.ق، ۱/۱۶۳). گرچه برعکس آن را هم بخاری آورده که اول نام زید را می برد (بخاری، ۱۴۰۷ هـ.ق، ۴/۱۵۵۴).

د) روایت عایشه درباره فرمانده اول بودن جعفر در جنگ مؤته

ابن ابی شیبه و احمد حنبل از قول عایشه نقل کرده اند که وقتی خبر شهادت جعفر، زید و عبدالله علیه السلام رسید، ایشان نشست و حزن در چهره اش پیدا بود (ابن ابی شیبه، ۱۴۰۹ هـ.ق، ۷/۴۳۳).

احمد حنبل، ۱۴۲۱ هـ.ق، ۳۶۳/۴۰). در این گزارش نیز جعفر مقدم بر دیگران است. این خبر به شرط بخاری و مسلم صحیح دانسته شده (احمد حنبل، ۱۴۲۱ هـ.ق، ۳۶۳/۴۰). ابن سعد (ابن سعد، ۱۴۲۱ هـ.ق، ۲۶/۴) و دیگران هم از عایشه این خبر را گزارش کرده‌اند (سیوطی، ۱۴۲۶ هـ.ق، ۲۶۰/۲۳؛ متقی، ۱۴۰۵ هـ.ق، ۷۳۲/۸۵).

هـ، روایت محمد بن شهاب زهری درباره فرمانده اول بودن جعفر در جنگ مؤته

محمد زهری (۱۲۴ م) گوید: «وقتی جعفر بن ابی طالب از بلاد حبشه آمد رسول خدا ﷺ او را به مؤته فرستاد و بر سپاه گمارد، همراه با زید بن حارثه و عبدالله بن رواحه» (طوسی، ۱۴۱۴ هـ.ق، ص ۱۴۰-۱۴۱؛ طبری، ۱۳۸۳ هـ.ق، ص ۲۷۹). از این خبر استفاده می‌شود که جعفر فرمانده اول بوده است. مجلسی هم از این عبارت فرمانده اول بودن جعفر را برداشت و استفاده کرده است (مجلسی، ۱۳۸۴، ۱۱۵۶/۴). البته ادامه خبر نظر متفاوتی را می‌رساند.

دوم، اشعار سروده شده درباره فرمانده اول بودن جعفر در جنگ مؤته

اشعار شعرا که در آن مقطع سروده شده است نیز بر این مطلب دلالت می‌کند که جعفر بن ابی طالب فرمانده اول در جنگ مؤته بوده است و یکی از ادله قاطع این نظر است. ابن ابی الحدید می‌گوید: «محدثان اتفاق دارند که امیر اول زید است، ولی شیعه منکر آن است» و در این باره روایاتی نقل می‌کند و می‌افزاید: «به تحقیق در اشعاری که محمد بن اسحاق در کتاب مفاز می‌نقل کرده است اشعاری یافتیم که شاهد بر نظر شیعه است» (ابن ابی الحدید، ۱۴۰۴ هـ.ق، ۶۲/۸۵).

الف، اشعار حسان بن ثابت درباره فرمانده اول بودن جعفر در جنگ مؤته

حسان بن ثابت شاعر رسول خدا ﷺ به تناسب رخداد های مختلف شعر می‌سرود. برای اولین بار، شیخ طوسی به دلالت اشعار حسان بر امارت جعفر بر سپاه، اشاره کرده است. مرحوم امین نیز چنین نظری دارد (امین، ۱۴۰۳ هـ.ق، ۱۳۴/۴). قصیده وی در دیوانش ۱۷ بیت است که چند بیت آن نقل می‌شود:

خِيارَ الْمُؤْمِنِينَ تَوَارَدُوا	شُعُوبَ وَ خَلْفًا بَعْدَهُمْ يَتَأَخَّرُوا
فَلَا يُبْعَدَنَّ اللَّهُ قَتْلَى تَتَابَعُوا	بِمُؤْتَةٍ مِنْهُمْ ذُو الْجَنَاحَيْنِ جَعْفَرُ...
وَزَيْدٌ وَعَبْدُ اللَّهِ حِينَ تَتَابَعُوا	جَمِيعًا وَأَسْبَابُ [أَسْيَاف] الْمَنِيَّةِ تَخْطُرُ؛

ترجمه: بهترین مؤمنان را می‌دیدم که یکی پس از دیگری وارد میدان نبرد شده و دسته دیگری پشت سر آنها منتظر ورود به میدان جنگ بودند. پس خداوند از رحمت خود دور

نمی‌دارد شهادتی را که در نبرد «مؤته» یکی پس از دیگری کشته شدند، که از آنان جعفر صاحب دو بال و زید و عبدالله است. هنگامی که آنان همه یکی پس از دیگری شهید شدند در حالی که اسباب مرگ فراهم بود. (ر.ک.. امین، ۱۴۳۳ ه.ق، ۱۲۴/۴، ابن هشام، بی تا، ۲/۲۸۴، میرد، بی تا، ص ۲۹۰، اصفهانی داود، ۱۴۰۶ ه.ق، ص ۵۱۵، مقدسی، بی تا، ۲۳۲/۴، ابن عساکر، ۱۴۱۵ ه.ق، ۲۰/۲، حسان، ۱۴۱۴ ه.ق، ص ۱۰۸).

لفظ «تتابعوا» گواه روشنی است که مرگ این سه فرمانده به دنبال یکدیگر بوده و نخست جعفر در مقام فرمانده به شهادت رسیده است و بعد زید که شاعر بر این ترتیب تصریح می‌کند.

ب) اشعار کعب بن مالک انصاری درباره فرمانده اول بودن جعفر در جنگ مؤته

کعب بن مالک نیز در این باره قصیده‌ای سروده که در دیوانش نوزده بیت است و حکایت از فرمانده اول بودن جعفر دارد. اشعار او را ابن اسحاق گزارش کرده است. (ابن ابی الحدید، ۱۴۴۴ ه.ق، ۶۲/۱۵)

وَجَدَا عَلَى النَّفَرِ الَّذِينَ تَتَابَعُوا يَوْمًا بِمُؤْتَةَ أُسْنِدُوا لَمْ يُنْقَلُوا
إِذْ يَهْتَدُونَ بِجَعْفَرٍ وَلِوَائِهِ قَدَامَ أَوْلِهِمْ فَنِغَمَ الْأَوَّلُ؛

ترجمه: به یاد دارید بر جمعی روز جنگ مؤته پی‌درپی اعتماد کرده و از موقعیت خود جدا نشدند هنگامی که توسط جعفر و پرچم وی هدایت شدند که در جلو اول آنان بود و چه نیکو اولی. (ر.ک.. ابن هشام، بی تا، ۲/۳۸۵-۳۸۶، ابوالفرج اصفهانی، ۱۴۱۹ ه.ق، ص ۳۴، کعب، ۱۹۹۷، ص ۸۸).

در شعر فوق نیز واژه تتابعوا به کار رفته و تصریح شده بر پرچمداری و اول بودن جعفر در حرکت و اهتزاز پرچم اسلام. مدنی این اشعار را دلیل بر دیدگاه شیعه می‌داند که جعفر را فرمانده نخست می‌داند (مدنی، ۱۹۸۳، ص ۷۸). شوشتری شعر حسان و کعب را دلیل قطعی بر فرماندهی جعفر می‌شمارد؛ زیرا بر خلاف عروه بن زبیر - آن دو شاهد قضیه نبرد مؤته در زمان رسول خدا ﷺ بودند - وی معتقد است که خبر امیر بودن زید، جعلی است تا طعنه‌ای بر افرادی که تحت فرماندهی اسامه بودند وارد نشود و می‌افزاید: «عجیب این است که ابوالفرج در اینجا از عروه بن زبیر تبعیت کرده است» (شوشتری، ۱۴۲۴ ه.ق، ۶۴/۲).

اشاره به این نکته مفید است که ابوالفرج چون گرایش زیدی داشته و یکی از گروه‌هایی که معتقد به تفضیل مفضول بر فاضل و افضل هستند، زیدیه می‌باشند، خبر زید مطابق عقیده ابوالفرج بوده است. برخی این عقیده را نظر کل زیدیه می‌دانند (عاصمی، ۱۴۱۹ ه.ق، ۱۵۵/۴).

امین، ۱۳۸۳ هـ.ق، ۵۴/۸) و برخی گروه سلیمانیه زیدیه را معتقد به این نظر می‌دانند (مجلسی، ۱۴۲۳ هـ.ق، ۳۷/۳۰؛ سمعانی، ۱۳۸۲ هـ.ق، ۷/۱۹۹).

ج) شعریکی از مجاهدان مؤته درباره فرمانده اول بودن جعفر در جنگ مؤته

سومین شعری که ابن اسحاق نقل کرده اشعار یکی از مسلمانان حاضر در غزوه مؤته است:

كَفَى حَزْنًا أَنِّي رَجَعْتُ وَجَعْفَرُ وَزَيْدٌ وَعَبْدُ اللَّهِ فِي رَمْسٍ أَقْبَرُ
قَضَوْا نَحْبَهُمْ لَمَّا مَضَوْا لِسَبِيلِهِمْ وَخُلِفْتُ لِلْبَلَوَى مَعَ الْمُتَغَبِّرِ
ثَلَاثَةٌ رَهْطٌ قَدِمُوا فَتَقَدَّمُوا إِلَى وَرْدٍ مَكْرُوهٍ مِنَ الْمَوْتِ أَخْمَرُ

ترجمه: این اندوه برای ما کافی است که من بازگشتم درحالی که جعفر و زید و عبدالله در قبری قرار گرفتند. آنان به مسیر شهادت خود رفتند آنگاه که به راه خود رفتند و من برای مشکلات باقی ماندم با حوادث متغیر. سه گروه جلو رفتند به مسیر مکروهی از مرگ سرخ.

(ابن هشام، بی تا، ۳۸۸/۲؛ ابن عساکر، ۱۴۱۵ هـ.ق، ۸۸/۶۸؛ ابن اثیر، ۱۴۰۹، ۵/۴۴۲)

در این شعر نیز اول جعفر آمده و گوینده در نبرد مؤته بوده است. تاکنون دو گزارش از حاضران در نبرد مؤته نقل شده که بالصراحه بر تقدم جعفر دلالت داشت. این اشعار که در همان زمان سروده و جعفر ذوالجناحین معرفی شده است، از دستبرد حوادث محفوظ مانده و زنده‌ترین دلیل بر فرمانده اول بودن جعفر است. (سبحانی، ۱۳۸۵، ص ۷۷۲)

سوم) موقعیت جعفر؛ دلیلی بر فرمانده اول دانستن او در جنگ مؤته

در کتب مختلفی مقام و موقعیت جعفر را دلیلی بر این عقیده شیعه که جعفر فرمانده اول جنگ مؤته است می‌دانند. محسن امین می‌نویسد: «موقعیت جعفر این اقتضا را داشت که فرمانده شود؛ زیرا دارای کفایت و توانائی برای امارت بود و در اخلاص و شجاعت بر دیگران تفوق داشت» (امین، ۱۴۵۳ هـ.ق، ۴/۱۲۴) سپس اخباری که نشانه موقعیت وی است از کتب مختلف آورده است. سبحانی نیز یکی از ادله را موقعیت جعفر دانسته و توجهی که پیامبر ﷺ به وی داشته است (ر.ک.، سبحانی، ۱۳۸۵، ص ۷۷۰).

چهارم) مخالفت با خاندان ابوطالب و تخریب جعفر

همان‌گونه که در بیان ادله قول اول اشاره شد جمعی به دلیل مخالفت با خاندان ابوطالب به‌ویژه امام علی علیه السلام در صدد تخریب برادر وی یعنی، جعفر برآمده‌اند. همان‌گونه که در

نقد خبری اشاره شد، برخی برای کاستن از موقعیت جعفر وی را معترض به امارت زید معرفی کرده‌اند (ر.ک.، امین، ۱۴۲۳ ه.ق، ۱۳۴/۴). دو نقل متفاوت و متضاد در برخی اخبار شاید ناشی از همین مطلب باشد. مانند خبر نقل شده از عبدالله بن جعفر (احمد حنبل، ۱۴۲۱ ه.ق، ۲۷۸/۳، ابن سعد، ۱۴۲۱ ه.ق، ۳۳/۴) شوشتری نیز به این نکته اشاره می‌کند و این ادعا را برای تثبیت موقعیت برخی مبنی بر تقدم مفضول بر فاضل می‌داند (شوشتری، ۱۴۲۴ ه.ق، ۶۴/۲). عاملی گوید: «جرم جعفر این بود که وی برادر علی علیه السلام بود، حتی به گونه‌ای که ما از قول عایشه می‌خوانیم که گفته است پیامبر صلی الله علیه و آله سربه‌ای نمی‌فرستاد که در آن زید بن حارثه باشد جز اینکه زید را بر آنها می‌گمارد و اگر باقی می‌ماند او را جانشین خود قرار می‌داد. در حالی که زید فقط در یک مورد یعنی، در بدر اول جانشین پیامبر صلی الله علیه و آله بود» (عاملی، ۱۳۸۵، ۳۱۹/۱۹). این ادعای بزرگی است که شخص زید را در حد جانشین پیامبر صلی الله علیه و آله هم معرفی می‌نماید (ابن اثیر، ۱۴۰۹، ۱۳۷۲). ابن کثیر این خبر عایشه را خبری غریب می‌داند (ابن کثیر، ۱۴۰۸ ه.ق، ۲۰۹/۴). غربت آن نسبت دادن جانشین بودن زید برای پیامبر صلی الله علیه و آله است؛ آنان کسی را که پیامبر صلی الله علیه و آله به عنوان جانشین خود معرفی کرد یعنی، حضرت علی علیه السلام را نپذیرفته و در سقیفه گفتند که خلیفه باید قرشی باشد حالا چطور به کسی که برده بود یعنی، زید بن حارثه امکان جانشینی می‌دهند.

نکته دیگری که بیان شد و به آن توجه نشده است حضور فعال نوادگان جعفر در قیام محمد بن عبدالله و برادرش، ابراهیم، در زمان منصور است. به همین دلیل باید با افتخارات آنها مخالفت شود، و دستگاه خلافت بنی عباس مخالف آنان بود.

پنجم) گزارشگران فرمانده اول بودن جعفر در جنگ مؤته در منابع اهل سنت

بر خلاف آنچه تصور می‌شود که فقط علمای شیعه به فرمانده اول بودن جعفر در جنگ مؤته معتقدند جمعی از علمای اهل سنت جعفر را فرمانده اول در آن جنگ دانسته‌اند.

الف) گزارش ابن سعد درباره فرمانده اول بودن جعفر در جنگ مؤته

ابن سعد (م. ۲۴۰ ه.ق) از نویسندگان بنام، روایتی مسند نقل می‌کند که ابو عامر گفته است اولین فرمانده جعفر بوده و دیگری گفته اول زید بوده است. گزارش وی از قول ابو عامر که در نبرد حاضر بوده، چنین است: «رسول خدا صلی الله علیه و آله مرا به شام فرستاد، وقتی بر می‌گشتم به یارانم گزاشتم در حالی که آنان با مشرکان در مؤته می‌جنگیدند. گفتم: به خدا قسم! درنگ نمی‌کنم تا بنگرم که جنگ

به چه سو می رود. پس پرچم را جعفر بن ابی طالب به دست گرفت و سلاح پوشید» (ابن سعد، ۱۴۲۱ هـ.ق، ۲/۱۳۰). طبق این گزارش، راوی حاضر در صحنه، اولین فرمانده را جعفر معرفی می کند. ولی خود نویسنده قول دیگری را نقل می کند. این خبر در کتاب انیس الساری از ابن سعد نقل شده است، ولی خبر مخالف آن را که زید فرمانده بوده نیاورده است (ابوحذیفه، ۱۴۲۶ هـ.ق، ۱/۱۳۱). ابونعیم سند خبر را از ابو عامر صحابی آورده است. (ابونعیم، ۱۴۱۹ هـ.ق، ۵/۲۹۶۶) همچنین ابن حجر سند آن را آورده (ابن حجر، ۱۴۱۵ هـ.ق، ۲۱۲/۷) و سیوطی (م ۹۱۱ هـ.ق) آن را از ابن سعد گزارش کرده است (سیوطی، ۱۴۰۵ هـ.ق، ۴۳۲/۱). البانی، این خبر را تصحیح کرده است و اگرچه محمد بن عبدالرحمان ابن ابی لیلی را بد حافظه می داند او را تأیید می کند (البانی، ۱۴۲۲ هـ.ق، ۳/۲۲۸). بنابراین، این خبر قابل اعتماد است. البانی در کتاب دیگرش نیز مضمون برخی مطالب خبر ابن سعد را قابل اعتماد می داند (البانی، ۱۴۱۲ هـ.ق، ۷۸۵/۱۴). البانی محمد بن عبدالرحمان بن ابی لیلی را ضعیف دانسته است، اما عیسی بن عبدالرحمان بن ابی لیلی را ثقه دانسته که در سند الاصابه از پدرش نقل کرده است و می افزاید: «ابن حجر در این سند منفرد است» (البانی، ۱۴۲۲ هـ.ق، ۷۸۴/۱۴). در پاسخ البانی می توان گفت که عبارت ابونعیم که دارد عیسی از ابن ابی لیلی، ممکن است منظور عیسی بن عبدالرحمان بن ابی لیلی باشد که در کتاب الاصابه آمده است. در نتیجه سند ابونعیم مانند نقل ابن حجر از ابن منده است. بنابراین، ابن حجر در نقل این سند منفرد نیست و خبر صحیح خواهد بود.

ب) خبر ابن ابی عاصم درباره فرمانده اول بودن جعفر در جنگ مؤته

ابن ابی عاصم (م ۲۸۷ هـ.ق) روایتی با سند دیگر از ابو عامر بدین مضمون آورده است که وی در صحنه نبرد حاضر بوده و جعفر را فرمانده نخست دانسته است. از حسین بن اسود از ابواسامه از ابو حمزه ثمالی از سالم بن ابی جعد گفت که ابویسرانصاری گوید: «نزد رسول خدا ﷺ بودم که ابو عامر خدمت حضرت رسید و گفت: ای پیامبر خدا ﷺ! مرا در این و آن به مأموریتی فرستادی، پس به مؤته آمدم. فَلَمَّا صَفَّ الْقَوْمُ رَكِبَ جَعْفَرُ قَرَسَةً...؛ وقتی دو نیرو در برابر یکدیگر قرار گرفتند جعفر سوار بر مرکب خود شد، پس گفت: "چه کسی این اسب را به صاحبش می رساند؟" مردی گفت: من. آن را فرستاد، سپس زره خود را بیرون آورد و گفت: "چه کسی این را به صاحبش می رساند؟" مردی گفت: من. سپس جلو رفت و با شمشیرش جنگید تا اینکه کشته شد. پس

چشم پیامبر ﷺ را اشک فراگرفت. روز بعد پیامبر ﷺ خوابی را تعریف کرد و فرمود: "برای شما خوابی را که دیدم تعریف کنم. وارد بهشت شدم پس جعفر را دیدم که دارای دو بال است که آمیخته با خون است و زید در برابرش بود و ابن رواحه با آنها بود، گویا به آنان پشت کرده - به زودی علت آن را برای شما بیان می‌کنم." وقتی جعفر جلورفت و کشتن را دید رو بر نگرداند و همین طور زید و ابن رواحه رو برگردانده. (ابن ابی عاصم، ۱۴۹، ۵۵۷/۲)

این خبر دارای چند نکته مهم است: نخست اینکه اولین فرمانده در جنگ مؤنه جعفر معرفی شده و پیامبر ﷺ هم به ترتیب اول جعفر، بعد زید، سپس عبدالله را یاد می‌کند و موقعیت آنها را بیان می‌نماید. دوم اینکه، برخلاف روایات دیگر، جعفر اسب خود را پی نکرده بلکه آن را به دیگری واگذار کرده و پیاده جنگیده است و سوم اینکه، بیان کننده علاقمندی جعفر و بعد زید به شهادت است که برخوردشان با ابن رواحه نسبت به شهادت متفاوت بوده است.

این خبر را ابن عساکر (ابن عساکر، ۱۴۱۵ هـ.ق، ۲۱۵/۳۸)، سیوطی (سیوطی، ۱۴۲۶ هـ.ق، ۹۳/۲۳) و متقی (۹۷۵ هـ.ق) از ابویسر نقل و تصریح کرده‌اند که گزارشگر ابوعامر اشعری بوده (متقی، ۱۴۰۵ هـ.ق، ۵۶۰/۸۰) که در خبر طبرانی آمده است.

ج) خبر طبرانی درباره فرمانده اول بودن جعفر در جنگ مؤنه

طبرانی (۳۶۴ هـ.ق) روایتی مشابه خبر قبل با تفاوتی از ابوعامر اشعری آورده است؛ یعنی نخستین فرمانده در جنگ مؤنه جعفر بوده و رها کردن اسب و سپردن آن به دیگری. در حالی که در این نقل سخن از زره نیست. ابوعامر اشعری گفت: «وقتی صفوف دو نیرو در برابر یکدیگر قرار گرفتند جعفر سوار اسبش شد و زره پوشید و پرچم را به دست گرفت و حرکت کرد تا در برابر قوم قرار گرفت. سپس گفت: چه کسی این را به صاحبش می‌رساند؟ مردی گفت: من. پس آن را فرستاد. آنگاه جلورفت و با شمشیر جنگید تا کشته شده» (طبرانی، بی تا، ۱۶۷/۱۹).

در این نقل با صراحت بیان نشده مرکب را برگرداند. گویا منظور از صاحبش یعنی، کسی که شایستگی استفاده از آن را دارد. این خبر را ابن کثیر آورده (ابن کثیر، ۱۴۱۹ هـ.ق، ۴۰۰/۱۰). هیثمی سندش را به دلیل ثابت بن دینار ابوحزمه ثمالی ضعیف دانسته است (هیثمی، ۱۴۱۴ هـ.ق، ۱۵۷/۶)؛ ابوحزمه ثمالی جزو یاران امام سجاد علیه السلام و ثقة است (حرعاملی، ۱۴۰۹ هـ.ق، ۳۲۷/۳۰).

طبق این نقل ابوعامر اشعری، صحابی شهید در حنین، (ابن عبدالبر، ۱۴۱۲ هـ.ق، ۱۰۹۷۳) در بازگشت از مأموریت در مؤتة توقف می‌کند و بعد از نبرد مسلمانان با رومیان، قبل از سپاه، خود را به مدینه می‌رساند و گزارش حوادث را به پیامبر ﷺ می‌دهد و ابویسر انصاری آن را نقل کرده است. اما در خبری نقل شده که ابویسر در جبهه جنگ بوده و گوید: «بعد از شهادت ابن رواحه پرچم را به ثابت بن اقرم دادم و او به خالد...» (هینمی، ۱۴۱۴ هـ.ق، ۱۵۷/۶، ابن حجر، بی‌تا، ۵۱۲/۷، صالحی، ۱۴۱۴ هـ.ق، ۱۵۰/۶). ولی این خبر دقیق نیست؛ زیرا گزارش شده است که عبدالله بن رواحه پرچم را به ثابت بن اقرع می‌دهد (سبط، ۱۴۳۴ هـ.ق، ۴۲/۴، ذهبی، ۱۴۱۴ هـ.ق، ۲۰۸/۱). طبق خبر قبلی، ابویسر در مدینه بوده است و ابویسر خبر را از ابوعامر نقل می‌کند. اتفاقاً طبرانی آورده است: «من پرچم را به عبدالله بن رواحه دادم و او به ابن اقرم» (طبرانی، ۱۴۱۵ هـ.ق، ۱۷۹/۲). این متن اصلی نشان می‌دهد که در این نسخه بخشی از خبر افتاده و ممکن است ابوعامر هم در سند بوده است؛ زیرا انتهای سند این خبر با خبر قبلی یکی است. ابن عیینه از ابواسحاق فزاری نقل کرده که ممکن است در نقل دقت کافی نکرده است.

طبق نقل طبرانی و جمعی دیگر، خبر جریان جنگ مؤتة را ابوعامر اشعری به پیامبر ﷺ داد (ابن حجر، بی‌تا، ۵۱۲/۷، عاصمی، ۱۴۱۹ هـ.ق، ۲۴۶/۲)، اما موسی بن عقبه گفته است که یعلی بن امیه این خبر را داده است (ابن حجر، بی‌تا، ۵۱۳/۷). باید توجه داشت یعلی بن امیه در فتح مکه مسلمان شده است (ابن عبدالبر، ۱۴۱۲ هـ.ق، ۱۵۸۵/۴) و در هنگام جنگ مؤتة مسلمان نبوده که به پیامبر ﷺ خبر دهد.

د) اشعار حسان و کعب درباره فرمانده اول بودن جعفر در جنگ مؤتة

حسان بن ثابت انصاری شاعر پیامبر ﷺ طبق آنچه منابع مختلف نقل کرده‌اند در اشعار خود شهدا را به ترتیب جعفر، زید و ابن رواحه آورده است و شعر کعب بن مالک هم بر این مطلب دلالت دارد. (ر.ک. ابن هشام، بی‌تا، ۲۸۴/۲، مبرد، بی‌تا، ص ۲۸۹، ابن عساکر، ۱۴۱۵ هـ.ق، ۲۰/۲، سهیلی، ۱۴۲۱ هـ.ق، ۱۸۲/۷) و همچنین شاعری که در صحنه نبرد بوده است. حسان تصریح می‌کند که این سه نفر بی‌درپی و به ترتیب شهید شده‌اند که بیان شد و آن را دلیل بر قول شیعه می‌دانند (ابن ابی الحدید، ۱۴۴۴ هـ.ق، ۶۲/۸۵).

ه) نظر جوینی در کتاب فقهی درباره فرمانده اول بودن جعفر در جنگ مؤتة

جوینی (م ۴۷۸ هـ.ق) فقیه اهل سنت بیان می‌کند که رسول خدا ﷺ زمانی که سپاه مؤتة را آماده

کرد جعفر را امیر قرار داد. (جوبی، ۱۴۲۸ هـ.ق، ۵۳۶/۲) در این کتاب نکته‌ای اضافی دیده می‌شود که عبدالله بن رواحه همراه با سپاه حرکت نکرد و وقتی پیامبر ﷺ او را دید پرسید: چرا نرفتی؟ گفت: خواستم ثواب نماز جمعه را درک کنم. حضرت فرمود: اگر آنچه در روی زمین است انفاق کنی ثواب حرکت آنها را دریافت نمی‌کنی» (جوبی، ۱۴۲۸ هـ.ق، ۵۳۶/۲، احمد حنبل، ۱۴۲۱ هـ.ق، ۴۳۷۳).

و) نظر یعقوبی مورخ درباره فرمانده اول بودن جعفر در جنگ مؤته

یعقوبی (۲۹۲ م هـ) از مورخان بنام، بیان کرده است که رسول خدا ﷺ سپاهی همراه با جعفر بن ابی طالب و زید بن حارثه و عبدالله بن رواحه به شام برای جنگ با روم فرستاد و بعضی روایت کرده‌اند که امیر سپاه زید بن حارثه است. (یعقوبی، ۱۴۲۲ هـ.ق، ۶۵/۲) از این عبارت استفاده می‌شود که وی معتقد بوده که اولین فرمانده جنگ مؤته جعفر بوده است. یعقوبی در کتاب دیگر خود این مطلب را تأیید می‌کند و چنین می‌نویسد: «در آن منطقه، روستایی معروف به مؤته است که در آن جعفر بن ابی طالب و زید بن حارثه و عبدالله بن رواحه کشته شدند» (یعقوبی، بی‌تا، ص ۱۶۴). یعقوبی در اینجا شهدای جنگ را به ترتیب آورده است.

ششم) دیگر گزارش‌های درباره فرمانده اول بودن جعفر در جنگ مؤته

افزون بر اخباری که نقل شد جمعی دیگر نیز به این نکته اشاره کرده‌اند.

الف) خبر عبدالله بن جعفر را نقل شد که اول شهید را جعفر دانسته و یا از قتل جعفر و یارانش سخن گفته است. (بزار، ۱۴۰۹ هـ.ق، ۲۱۶/۶)

ب) عصفری هم ترتیب شهادت فرماندهان مؤته را اول جعفر، بعد زید و سپس ابن رواحه ذکر کرده است. (عصفری، ۱۴۱۵ هـ.ق، ص ۸۶) بعد از ابن اسحاق روایت عروه را که اول زید به شهادت رسید، آورده است.

ج) خزاعی (۷۸۹ هـ.ق) در معرفی مؤته از شهادت جعفر، زید و ابن رواحه به ترتیب یاد می‌کند (خزاعی، ۱۳۱۹ هـ.ق، ص ۴۸۶). مسعودی (۳۴۶ هـ.ق) نیز ابتدا نام جعفر را به عنوان شهید معرفی می‌کند (مسعودی، ۱۴۰۹ هـ.ق، ۲۹۰/۲).

د) ابن حزم (۴۵۶ هـ.ق) با تردید به امارت زید اشاره می‌کند و بیان می‌کند: «گفته شده امیر اول زید بوده است»- (ابن حزم، بی‌تا، ص ۱۷۵) حضرمی (۹۳۰ هـ.ق) نیز از تعبیر جنگ جعفر و یارانش استفاده کرده است (حضرمی، ۱۴۱۹ هـ.ق، ص ۳۳۶) که شاهی بر امارت اولیه جعفر است.

بنابراین، اهل سنت در فرمانده اول بودن زید در جنگ مؤته اتفاق نظر ندارند و آن را با تردید بیان می‌کنند.

۶. نتیجه‌گیری

- از مباحث بررسی شده در پژوهش حاضر می‌توان نتیجه گرفت که تبیین فرماندهی زید یا جعفر با مسائل کلامی ازسوی جمعی از علمای اهل سنت مطرح شده است که قائل به تقدیم مفضل بر فاضل هستند و علمای شیعه بعدها فضائل جعفر در مقام اولین فرمانده جنگ مؤته را بیان نموده‌اند.

- اطلاق غزوه به نبرد مؤته به دلیل جمعیت شرکت‌کننده در این جنگ بوده است؛ زیرا سریه به جنگ‌هایی گفته می‌شود که جمعیت شرکت‌کننده در آن تا سقف ۴۰۰ نفر باشند. درحالی‌که مجاهدان نبرد مؤته سه هزار نفر بوده‌اند.

- مشهورترین خبر درباره فرماندهی زید، خبر عروۃ بن زبیر است که وی سال‌ها بعد از جنگ مؤته، متولد شده و خبرش مرسل است. ولی اهل سنت به آن اعتماد کرده و این خبر مشهور شده است، زیرا ابن اسحاق آن را گزارش کرده است. دو تن از گزارشگران آن خبر از زبیریان هستند که اگر به دشمنی آنها نسبت به علی (ع) و آل ابی طالب توجه کنیم نمی‌توان به آن اعتماد کرد.

- مشهور علمای اهل سنت اخبار متعددی را برای فرماندهی زید نقل کرده‌اند که بخشی از آن اخبار، خبر مشابه مخالفی هم دارد. مانند خبر نقل شده از عبدالله بن جعفر؛ برخی مرسل و بقیه ضعیف هستند. از اهل سنت اخباری نقل شده که فرمانده اول را جعفر معرفی می‌نماید و برخی از آنان تصریح کرده‌اند که رسول خدا (ص) جعفر را امیر سپاه مؤته قرار داد. - قول به امارت جعفر، هم بین اهل سنت سابقه دارد و هم میان علمای سابق شیعه که افرادی مانند شیخ طوسی به آن اشاره کرده‌اند و روایتی از امام صادق (ع) از طریق ابان بن عثمان احمري در این باره نقل شده است. خبر انس بن مالک و خبر ابو عامر و خبر عایشه که صحیح دانسته شده است و ترتیب شهادت فرماندهان جنگ را با تقدیم جعفر بیان کرده است.

- حسان بن ثابت، کعب بن مالک و یکی از حاضران در جنگ مؤته در اشعار خود تصریح بر فرماندهی جعفر و تقدیم شهادت وی کرده‌اند و ابن ابی الحدید آن را دلیلی بر نظر شیعه دانسته و علمای شیعه مانند محسن امین و دیگران نیز به این اشعار نسبت به فرمانده نخست بودن جعفر در جنگ مؤته استناد کرده‌اند.

- با توجه به آنچه نقل شد می‌توان نتیجه گرفت که اهل سنت تأکید بر فرماندهی زید دارند، ولی شیعه با توجه به تعدادی از اخبار شیعه و اهل سنت و اشعار نقل شده در این باره، فرمانده اول در جنگ مؤته را جعفر می‌دانند و موقعیت جعفر و توان وی در رهبری مهاجران به حبشه و آنچه از پیامبر ﷺ درباره مقام و موقعیت وی نقل شده است، نظر شیعه را تأیید می‌کند و شیعه در این نظر منفرد نیست.

فهرست منابع

۱. ابن ابی الحدید معتزلی، عبدالحمید (۱۴۰۴ ه.ق). شرح نهج البلاغه. قم: مکتبه آیة الله مرعشی نجفی.
۲. ابن ابی هیبه، عبدالله (۱۴۰۹ ه.ق). المصنف فی الاحادیث والاکثار. الرياض: مکتبه التراث.
۳. ابن ابی عاصم، ابویکر احمد (۱۳۹۹ ه.ق). الجهاد. دمشق: دار القلم.
۴. ابن ابی عاصم، ابویکر احمد (۱۴۱۱ ه.ق). الاحاد والمثنائی. الرياض: دار الراهبه.
۵. ابن اثیر جَزَری، ابوالحسن (۱۴۰۹ ه.ق). اُسْدُ الْغَابَةِ فی معرفة الصَّحَابَةِ. بیروت: دار الفکر.
۶. ابن اثیر، مبارک جَزَری (۱۳۹۹ ه.ق). النِّهَايَةُ فی غریب الحدیث والاثار. بیروت: المکتبه العلمیه.
۷. ابن اسحاق، محمد (۱۳۹۸ ه.ق). تحقیق سهیل زکار. بیروت: دار الفکر.
۸. ابن جُبَیْن، محمد (۱۳۹۵ ه.ق). الثِّقَات. بیروت: دار الفکر.
۹. ابن حجر عسقلانی، احمد (۱۳۲۵ ه.ق). تهذیب التهذیب. بیروت: دار صادر.
۱۰. ابن حجر عسقلانی، احمد (۱۴۰۶ ه.ق). تقریب التهذیب. سوریه: دار الرشید.
۱۱. ابن حجر عسقلانی، احمد (۱۴۱۵ ه.ق). الإصابَة فی تمییز الصحابه. بیروت: دار الکتب العلمیه.
۱۲. ابن حجر عسقلانی، احمد (بی تا). فتح الباری بشرح البخاری. بیروت: دار المعرفه.
۱۳. ابن حزم، علی بن محمد اندلسی (بی تا). جوامع السیره النبویه. بیروت: دار الکتب العلمیه.
۱۴. ابن خلدون، عبد الرحمن (۱۴۰۸ ه.ق). تاریخ ابن خلدون. بیروت: دار الفکر.
۱۵. ابن سعد، محمد زهری (۱۴۲۱ ه.ق). طبقات الکبیر. القاهرة: مکتبه الخانجی.
۱۶. ابن سید الناس، ابوالفتح محمد (۱۴۱۴ ه.ق). عیون الأثر فی فتون المغازی والشمال والشر. بیروت: دار القلم.
۱۷. ابن شهر آشوب، رشید الدین مازندرانی (۱۳۷۹). مناقب آل ابی طالب ثلاث. قم: انتشارات علامه.
۱۸. ابن عبد البر، ابوعمر یوسف (۱۴۱۲ ه.ق). الإستیعاب فی معرفة الأصحاب. بیروت: دار الجیل.
۱۹. ابن عبد البر، ابوعمر یوسف (۱۴۳۹). التمهید لما فی الموطأ من المعانی والأسانید فی حدیث رسول الله ﷺ. لندن: مؤسسة الفرقان.
۲۰. ابن عساکر، ابوالقاسم علی (۱۴۱۵ ه.ق). تاریخ مدینه دمشق. بیروت: دار الفکر.
۲۱. ابن کثیر، اسماعیل (۱۴۰۸ ه.ق). البدایه والنهایه. بیروت: دار احیاء التراث العربی.
۲۲. ابن کثیر، اسماعیل (۱۴۱۹ ه.ق). جامع المسانید والسکن الیهادی لأقوم سکن. بیروت: دار خضر.
۲۳. ابن هشام، ابومحمد عبدالملک (بی تا). السیره النبویه. بیروت: دار المعرفه.
۲۴. ابوالفرج اصفهانی، علی بن حسین (۱۴۱۹ ه.ق). مقاتل الطالبیین. بیروت: مؤسسة الأعلمی للمطبوعات.
۲۵. ابو حذیفه، نبیل بن منصور (۱۴۲۶ ه.ق). انیس الساری فی تفریع و تحقیق احادیث فتح الباری. بیروت: مؤسسة الریان.

۲۶. ابونعیم اصفهانی، احمد بن عبدالله (۱۴۰۹ ه.ق). حلیۃ الاولیاء. بیروت: دارالکتب العلمیه.
۲۷. ابونعیم اصفهانی، احمد بن عبدالله (۱۴۱۹ ه.ق). معرفة الصحابة. الرياض: دارالوطن للنشر.
۲۸. احمد بن حنبل (۱۴۲۱ ه.ق). مسند الامام احمد حنبل. بیروت: مؤسسة الرسالة.
۲۹. اصفهانی ظاهری، محمد بن داود (۱۴۰۶ ه.ق). گلزهره. بیروت: مكتبة المنار.
۳۰. امین عاملی، سید محسن (۱۴۳۳ ه.ق). اعیان الشیعه. بیروت: دارالمعارف.
۳۱. البانی، محمد ناصر الدین (۱۴۱۲ ه.ق). سلسلة الأحادیث الضعیفة والموضوعة وأثرها السیئ فی الأمة. الرياض: مكتبة المعارف.
۳۲. البانی، محمد ناصر الدین (۱۴۲۲ ه.ق). سلسلة الأحادیث الضعیفة وحشیء من فقهها وفوائدها. الرياض: مكتبة المعارف.
۳۳. بخاری، ابو عبدالله محمد (۱۴۰۷ ه.ق). الجامع الصحیح، محقق: دیب البغا، مصطفی. بیروت: دار ابن کثیر.
۳۴. بربک بن محمد عمری (۱۴۲۴ ه.ق). غزوة مؤتة والسرایا والبعوث الشمالیه، غزوة مؤتة والسرایا والبعوث النبویه الشمالیه. المدینة المنورة: عمادة البحث العلمی بالجامعة الإسلامیه.
۳۵. بزار، ابوبکر احمد بن عمرو (۱۴۰۹ ه.ق). مستدیرار (البحر الزخار). بیروت: مؤسسة علوم القرآن.
۳۶. بلاذری، ابوالحسن احمد بن عیسی (۱۴۱۷ ه.ق). جعل من أنساب الأشراف. بیروت: دارالفکر.
۳۷. بیهقی، ابوبکر احمد (۱۴۰۸ ه.ق). دلائل النبوة ومعرفة احوال صاحب الشریعه. بیروت: دارالکتب العلمیه.
۳۸. جوینی، ابوالمعالی عبدالملک (۱۴۲۸ ه.ق). نهاية المطلب فی درایة المذهب. بیروت: دارالمنهاج.
۳۹. حوزة عاملی، محمد بن حسن (۱۴۰۹ ه.ق). وسائل الشیعه. قم: مؤسسة آل البيت.
۴۰. حوزة عاملی، محمد بن حسن (۱۴۲۵ ه.ق). إلیات الهدایة بالتصویر والمعمولات. بیروت: اعلی.
۴۱. حسان بن ثابت (۱۴۱۴ ه.ق). دیوان شعر حسان بن ثابت، به کوشش عبدالله مهنا. بیروت: دارالکتب العلمیه.
۴۲. حضرمی، محمد بن عمر (۱۴۱۹ ه.ق). حدائق الأندوار ومطالع الأسرار فی سیرة النبی المختار. جدة: دارالمنهاج.
۴۳. حلی، رضی الدین علی بن یوسف (۱۴۰۸ ه.ق). العدد القویة لدفع المخاوف الیومیة. قم: کتابخانه آیه الله العظمی مرعشی.
۴۴. حنوش، جعفر حسین فلیح (۱۴۲۳ ه.ق). جعفر بن ابی طالب ذوالجناحین ودوره فی الدعوة الإسلامیه. بغداد: بی نا.
۴۵. خزاعی، علی بن محمد (۱۴۱۹ ه.ق). تخریج الدلالات الشعمیه. بیروت: دارالغرب الاسلامی.
۴۶. ذهبی، ابوعبدالله محمد (۱۴۱۳ ه.ق). تاریخ الاسلام ووفیات المشاهیر والأعلام. بیروت: دارالکتب العربی.
۴۷. ذهبی، ابوعبدالله محمد (۱۴۱۳ ه.ق). سیر اعلام النبلاء. بیروت: مؤسسة الرساله.
۴۸. سبحانی، جعفر (۱۳۸۵). فروغ ابدیت. قم: بوستان کتاب.
۴۹. سبط ابن جوزی (۱۴۳۴ ه.ق). مرة الزمان فی تواریخ الاعیان. دمشق: دارالرسالة العالمیه.
۵۰. سپهر، محمد تقی (۱۳۸۰). ناسخ التواریخ زندگانی پیامبر (ص). تهران: اساطیر.
۵۱. سمعانی، عبدالکریم (۱۳۸۲). الأنساب. حیدرآباد دکن هند: مجلس دائرة المعارف العثمانیه.
۵۲. سهیلی، عبدالرحمان (۱۴۲۱ ه.ق). التوضیح للکلف فی شرح السیرة النبویه لابی هاشم. بیروت: دار إحياء التراث العربی.
۵۳. سیوطی، جلال الدین (۱۴۰۵ ه.ق). الخصائص الکبری. بیروت: دارالکتب العلمیه.
۵۴. سیوطی، جلال الدین (۱۴۳۶ ه.ق). جمع الجوامع المعروف بالجامع الکبیر. القاهرة: الازهر.
۵۵. شبر، سید عبدالله (۱۴۲۴ ه.ق). حق الباقین فی معرفة أصول الدین. قم: أنوار الهدی.
۵۶. شرف الدین، علملی (۱۴۰۴ ه.ق). النص والإجتهاد. قم: سید الشهداء.
۵۷. شوشتری، محمد تقی (۱۴۲۴ ه.ق). قاموس الرجال. قم: مؤسسه نشر اسلامی.
۵۸. صالحی شامی، محمد (۱۴۱۴ ه.ق). سبل الهدی والزهد فی سیرة خیر العباد. بیروت: دارالکتب العلمیه.
۵۹. صدوق، شیخ ابوجعفر محمد (۱۴۳۳ ه.ق). معانی الأخبار. قم: مؤسسه نشر اسلامی.
۶۰. صدوق، شیخ ابوجعفر محمد (۱۴۰۴ ه.ق). من لایحضره الفقیه. قم: مؤسسه النشر الإسلامی.
۶۱. طبرانی، سلیمان بن احمد (بی تا). معجم الکبیر. بیروت: دار احیاء التراث العربی.
۶۲. طبرانی، سلیمان بن احمد (۱۴۱۵ ه.ق). معجم الأوسط. القاهرة: دارالحرملین.
۶۳. طبرسی، ابوعلی فضل (۱۴۱۷ ه.ق). اعلام الوری بأعلام الهدی. قم: تحقیق و نشر مؤسسه آل البيت (ع).
۶۴. طبرسی، ابومنصور احمد (۱۴۰۳ ه.ق). الاحتجاج علی اهل اللجاج، مشهد: نشر مرتضی.
۶۵. طبری، محمد بن جریر (۱۳۸۷ ه.ق). تاریخ الامم والملوک. بیروت: دارالقرات.
۶۶. طبری، محمد بن جریر (۱۴۲۸ ه.ق). تاریخ الطبری. محقق: یزنجی، محمد. بیروت: دار ابن کثیر.

٦٧. طبري أملي، عماد الدين محمد (١٣٨٣ هـ ق)، *بشارة المصطفى لشيعته المرتضى*. نجف، المكتبة الحيدرية.
٦٨. طبري، عماد الدين (١٣٨٣). *كامل بهائى*. تهران، مرتضى.
٦٩. طحاوى، ابو جعفر أحمد (١٤٠٨ هـ ق). *شرح مشكل الآثار*. بيروت: مؤسسة الرسالة.
٧٠. طوسى، شيخ القائله محمد بن حسن (١٣٨٢). *تلخيص الشافى*. قم: انتشارات المحبين.
٧١. طوسى، شيخ القائله محمد بن حسن (١٤١٤ هـ ق). *الأمالى*. قم: تحقيق و نشر مؤسسة البعثة.
٧٢. طيالسى، ابوداود سليمان (١٤١٩ هـ ق). *مسند أبى داود الطيالسى*. مصر: دار هجر.
٧٣. عاصمى، عبدالملك مكي (١٤١٩ هـ ق). *سمط النجوم العوالى فى أنباء الأوائل والتوالى*. بيروت: دار الكتب العلمية.
٧٤. عاملى، جعفر مرتضى (١٣٨٥). *الصحيح من سيرة النبى الأعظم*. قم: مؤسسة دار الحديث.
٧٥. عبدالرزاق، ابوبكر بن همام صنعانى (بى تا). *المصنف*. بى جا: مجلس العلمى.
٧٦. خضرى، خليفة بن خياط بصرى (١٤١٥ هـ ق). *تاريخ خليفة بن خياط*. بيروت: دار الكتب العلمية.
٧٧. فراهيدى، خليل بن أحمد (١٤٠٩ هـ ق). *العين*. قم: دار الهجره.
٧٨. قاضى نعمان مصرى (١٤٠٩ هـ ق). *شرح الأخبار فى فضائل الأئمة الأطهار عليهم السلام*. قم: مؤسسة النشر الاسلامى.
٧٩. قاضى نعمان مصرى (١٤٢٣ هـ ق). *المناقب والمآل*. بيروت: العلمى للمطبوعات.
٨٠. قمى، شيخ عباس (١٣٧٩). *منهجه الأمال فى تواريخ النبى والآل*. قم: دليل ما.
٨١. كعب بن مالك انصارى (١٩٩٧). *ديوان شعر كعب بن مالك الانصارى*. محقق: مجيد طراد. بيروت: دار صادر.
٨٢. كراچكى، محمد بن على (١٤٢١ هـ ق). *التعجب من غلطات العامة فى مسائل الإمامه*. قم: دار الفدير.
٨٣. مبرد ابوالعباس، محمد (بى تا). *التمعزى والمرائى والمواعظ والوصايا*. القاهرة: نهضة مصر للطباعة.
٨٤. متقى هندى، على (١٤٠٥ هـ ق). *كنز العمال*. بيروت: مؤسسة الرسالة.
٨٥. مجلسى، محمد باقر (١٣٨٤). *حيوة القلوب*. قم: سرور.
٨٦. مجلسى، محمد باقر (١٤٠٣ هـ ق). *بهار الانوار*. بيروت: مؤسسة الوفاء.
٨٧. مدنى شيرازى، سيد على (١٩٨٣). *الدرجات الرفيعة فى طبقات الشيعة*. بيروت: مؤسسة الوفاء.
٨٨. مسعودى، على بن حسين (١٤٠٩ هـ ق). *مروج الذهب و معادن الجواهر*. قم: هجرت.
٨٩. مقدسى، مطهر بن طاهر (بى تا). *البداية والتاريخ*. القاهرة: مكتبة الثقافة الدينية.
٩٠. ناشىء اكبر (١٣٨٦). *مسائل الإمامه*. قم: مركز مطالعات اديان و مذاهب.
٩١. نسانى، ابو عبد الرحمن احمد (١٤٢١ هـ ق). *سنن الكبرى*. بيروت: مؤسسة الرسالة.
٩٢. واقدى، محمد بن عمر (١٤٠٩ هـ ق). *المغازى*. محقق: مارسن جونس. قم: العلمى.
٩٣. هلالى عامرى، سليم بن قيس (١٤٠٥ هـ ق). *كتاب سليم بن قيس الهلالي*. قم: دليل ما.
٩٤. همدانى، قاضى عبد الجبار (بى تا). *تثبيت دلائل النبوه*. القاهرة: دار المصطفى.
٩٥. هشمى، نورالدين على (١٤١٣ هـ ق). *مجمع الزوائد ومنبع الفوائد*. القاهرة: مكتبة القدسي.
٩٦. هشمى، نورالدين على (١٤٢١ هـ ق). *غاية المقصد فى زوائد المسند*. بيروت: دار الكتب العلمية.
٩٧. يعقوبى، احمد (١٤٢٢ هـ ق). *البلدان*. بيروت: دار الكتب العلمية.
٩٨. يعقوبى، احمد (بى تا). *تاريخ يعقوبى*. بيروت: دار صادر.

